

745/749:477.54
ID ORCID 0000-0002-9564-8672
DOI 10.33625/visnik2020.03.062

ХУДОЖНЬО-РЕМІСНИЧА МАЙСТЕРНЯ ДЕКОРАТИВНОГО ЖИВОПИСУ ЛАДІСЛАВА ТРАКАЛА В ХАРКОВІ (1899–1921)

Соколюк Л. Д. Художньо-ремісничка майстерня декоративного живопису Ладіслава Тракала в Харкові (1899–1921). У статті здійснено спробу, спираючись на нові архівні документи, виявлені в центральному державному історичному архіві РФ в Санкт-Петербурзі, окреслити діяльність харківської художньо-ремісничої майстерні декоративного живопису, очоленої 1899 р. чеським мистцем Ладіславом Тракалом. Розкрито, що чотирирічна художньо-промислова школа в Празі, закінчена Тракалом 1896 р., не мала тоді статусу вищого мистецького закладу. Приїхавши до Харкова і очоливши майстерню, що розмістилась у будинку, заповіданому полковником Бородаєвським Харківському товариству поширення в народі письменності, Тракал потрапив на добре підготовлений ґрунт завдяки попередній діяльності в місті школи Раєвської-Іванової. Наголошено, що після того, як перша в Російській імперії жінка – мисткиня з європейським рівнем художньої освіти і дипломом Санкт-Петербурзької академії мистецтв, у зв'язку зі втратою зору, 1896 р. змушена була припинити викладання в заснованій нею самою в Харкові ще 1869 р. художньо-промислової школі, потреба в місті у фахівцях такого профілю не зникла. А оскільки в Харкові розгортався будівельний бум, то декоратори, зокрема й Тракал, були затребувані часом. І в майстерні його, хоч і не такій багатопрофільній, як школа Раєвської-Іванової, з користю для справи було залучено багато що з педагогічної системи засновниці художньо-промислової освіти в Харкові. Тракал надавав учням основи початкової освіти, необхідні майбутнім майстрам з декоративного розпису. Розкрито, що на відміну від Раєвської-Іванової, яка більше 27 років безкоштовно викладала у своїй приватній школі, аби закласти в Харкові міцні основи художньо-промислової освіти, Тракал показав себе досить діловою людиною: він включився у виконання високооплачуваних замовлень, відкрив власну приватну студію. Разом з тим, добре володіючи російською мовою, він легко увійшов у художнє життя Харкова, досить розвинуте завдяки діяльності школи Раєвської-Іванової та її учнів, активно виступав на різноманітних виставках. Картини Тракала були виконані в стилі модерн із посиленням символістським звучанням. Утім, наскільки вони були яскравими і самобутніми, необхідно ще

дослідити. Так само подальшого вивчення потребує значення внеску у розвиток таланту деяких учнів Тракала інших мистецьких закладів, де вони продовжували навчання.

Ключові слова: художньо-промислова освіта в Харкові, школа Раєвської-Іванової, художньо-ремісничка майстерня Ладіслава Тракала, педагогічна система, художнє життя, модерн, символізм.

Sokolyuk L. Ladislav Trakal's Art and Craft Workshop of Decorative Painting in Kharkiv (1899–1921). The article attempts to outline the activities of Kharkiv art and craft workshop of decorative painting, headed by a Czech creator Ladislav Trakal in 1899. The introduction of some new archival documents into scientific circulation showed that there was a close connection between the pedagogical system of Rayevska-Ivanova's school, founded in 1869, and Trakal's decorative-handicraft workshop. The 4-year industrial art school in Prague, which Trakal graduated from in 1896, did not have the status of a higher art institution at that period of time. When Trakal arrived in Kharkiv and headed the decorative-handicraft workshop, which was housed in an edifice that Colonel Borodaevsky devised to Kharkiv Society for the Dissemination of Literacy, Trakal got on a well-worked ground, which was prepared by Rayevska-Ivanova. In 1869 this outstanding person, the first woman-artist with a European level education and a diploma from St. Petersburg Academy of Arts in Russian Empire, founded an industrial art school in Kharkiv. Later, in 1896 she was forced to leave teaching at her school due to a complete loss of vision. However, the need for specialists of this profile did not disappear. Kharkiv was experiencing a real construction boom, and decorators, one of whom Trakal was, were in great demand. Although Trakal's workshop did not become as multidisciplinary as Raevska-Ivanova's school, it used a lot of the pedagogical system developed by the founder of industrial art education in Kharkiv, to its advantage. Trakal's workshop gave its students an initial industrial art education, prepared them for the activity in decorative painting. Unlike Rayevska-Ivanova who taught free of charge in her private school for more than 27 years, trying to lay solid foundation of industrial art education in Kharkiv, Trakal turned out to be a rather enterprising person. He successfully completed highly paid orders for the decoration of buildings in Kharkiv and also opened his own private studio. Having a good command of Russian, Trakal easily entered Kharkiv's artistic life. He actively participated in exhibitions, where he showed his paintings, made in the Art Nouveau Style with an enhanced symbolist sound. However, the question remains about how bright and original this artist was in comparison with artists from other Ukrainian cities (M. Zhuk, Yu. Mykhailiv, M. Sapozhnikov). Similarly, the contribution of other art institutions to the development of some of Trakal's students who eventually became famous masters, also requires further studying.

Keywords: Industrial art education in Kharkiv, Rayevska-Ivanova's school, Ladislav Trakal's art and craft workshop of decorative painting, pedagogical system, artistic life, modern, symbolism.

Постановка проблеми. Особливістю розвитку художньої культури в Харкові стало досить раннє звернення в цьому Слобожанському місті, порівняно з іншими українськими регіонами, до художньо-промислового типу мистецької освіти. Харківська школа з таким напрямом була створена ще 1869 р. уродженкою Слобожанщини, першою на теренах усієї величезної Російської імперії жінкою-мисткинею Раєвською-Івановою, яка отримала диплом у Санкт-Петербурзькій академії мистецтв, а основи професії – під час навчання в Італії та в Німеччині. Розбудовуючи педагогічну систему своєї школи з орієнтацією на європейський рух мистецтв і ремесел, засновниця харківської школи малювання створювала власні посібники, надаючи особливого значення тим, що призначалися для вивчення елементів орнаментів та побудови орнаментальних композицій як безпосередньо учнями школи, так і ремісниками спеціальних курсів, діючих при школі, бо з орнаменту й розпочинався стиль модерн, який ширився Європою. За більш ніж чверть століття роботи приватної школи малювання Раєвської-Іванової в Харкові надзвичайно багато було зроблено і самою засновницею, і її учнями для створення оновленого модерного образу міста та розвитку його художнього життя.

Утім, втрата мисткинею зору змусила її передати свій навчальний заклад разом з усім методичним фондом у відомство міського підпорядкування, а це, у свою чергу, – до втрати в мистецькій освіті Харкова і художньо-промислового профілю. Проте потреба міста в таких фахівцях не зникла і, певною мірою, знайшла продовження в діяльності художньо-ремісничої майстерні декоративного живопису, очоленої Ладіславом Тракалом, який приїхав із Праги і потрапив на добре підготовлений ґрунт для втілення власних намірів і прагнень. Раєвська-Іванова увійшла до складу попечительної ради цієї майстерні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Перша докладна наукова монографія, присвячена діяльності приватної школи малювання Марії Раєвської-Іванової в Харкові, вийшла друком зовсім недавно [15]. І так само недавно, за три місяці до того, була опублікована книга харківського колекціонера Я. Скульського про творчу і педагогічну діяльність Ладіслава Тракала [14]. Презентація цієї книги в Харківському художньому музеї супроводжувалася виставкою творчих робіт керівника художньо-ремісничої майстерні декоративного живопису в Харкові у 1898–1921 рр., виявлених і придбаних Я. Скульським у нащадків Тракала в Празі. Дане видання включає досить великий і невідомий в українському мистецтвознавстві фактичний матеріал, що розкриває і особ-

ливості Тракала як творчої особистості, і його участь у художньому житті Харкова на новому історичному етапі, і разом з цим дивні думки про те, що наче з освіченої Європи у глухий провінційний закуток відсталої Російської імперії, де й не чули про модерн (так Я. Скульський уявляє собі тодішній Харків!), приїхав справжній реформатор, для якого попередня діяльність школи Раєвської-Іванової в місті навряд чи мала якесь значення [14, с. 39]. Утім, документи, виявлені нами в центральному державному історичному архіві РФ у Санкт-Петербурзі [12; 13], що включають і звіти самого Тракала, а також публікації періодичної преси свідчать про тісний зв'язок між традиціями, закладеними школою Раєвської-Іванової, і системою викладання у художньо-ремісничій майстерні Ладіслава Тракала, що діяла у Харкові в кінці XIX ст. – 1920-х рр.

Мета статті. На основі введення нових архівних документів і матеріалів періодичного друку простежити зв'язок педагогічної системи харківської художньо-промислової школи Раєвської-Іванової й художньо-ремісничої майстерні декоративного живопису під керівництвом Ладіслава Тракала, а також розкрити роль керівника й учнів цієї майстерні в художньому житті Харкова перших двох декад XX ст. та особливості творчої діяльності самого Тракала.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1 грудня 1898 р. Харківським товариством поширення в народі письменності була відкрита майстерня декоративного живопису імені полковника М. О. Бородаєвського. Вона була створена «через... потребу в художньо-промисловій освіті та внаслідок повної відсутності в Харкові компетентних декораторів з відповідною художньою і технічною підготовкою» [12, арк. 6]. Будинок цієї школи, що зберігся до сьогодні (нині це вул. Свободи, 26), належав полковнику М. О. Бородаєвському і за його заповітом перейшов у розпорядження міського товариства поширення в народі письменності. Ціна будівлі складала «не менше 100 000 рублів», і на доходи від неї мала утримуватись чоловіча школа «з навчанням будь-якої майстерності» [8, с. 69]. Обрано було декоративний розпис. Фахівці у цій справі в місті були затребувані часом, як і взагалі майстри художньо-промислової сфери, вихованням котрих у Харкові більше чверті століття опікувалася перша на теренах Російської імперії жінка-мисткиня Марія Раєвська-Іванова, заснувавши школу малювання з таким рідкісним на той час напрямом професійної освіти. Долучившись до європейського руху мистецтв і ремесел, ця подвижниця не лише підготувала приблизно 900 фахівців у декоративно-прикладній сфері, а й опікувалася підвищенням

професійної кваліфікації місцевих ремісників відповідно до завдань часу, поставлених перед мистецтвом добою модерну. Про підготовку ремісників у різних художніх галузях (ковальство, столярна справа, вишивка тощо) в школі Раєвської-Іванової йдеться у нашій науковій монографії [15].

Утім, втративши зір, засновниця харківської малювальної школи 1896 р. вимушена була передати її у відомство міста, що супроводжувалось погіршенням стану художньо-промислової освіти в Харкові. На початок ХХ ст. в місті у різних кустарних майстернях працювали більше 22 тисяч ремісників [3, с. 17]. І вони не мали можливості пройти професійну школу. Питання про надання допомоги ремісникам з боку професійного мистецтва набувало все більшої гостроти і вимагало розв'язання не лише в масштабах Харкова. Воно обговорювалося на різних з'їздах (мистців, зодчих, діячів народної освіти), на сторінках центрального і місцевого періодичного друку)¹.

З відродженням народних промислів, що занепадали, пов'язана діяльність таких видатних діячів російської культури, як Поленови, Якунчикова. В Україні організаторами кустарних художніх промислів виступили Анастасія Семиградова, яка 1909 р. в с. Скопці на Полтавщині (нині с. Веселинівка Баришівського р-ну Київської обл.) разом з Євгенією Прибильською створила кустарний центр, що спеціалізувався в першу чергу на вишивці та килимарстві, та Наталія Давидова, яка 1910 р. заснувала художню майстерню в с. Вербівка на Київщині (нині Кам'янський р-н Черкаської обл.) й розвивала живопис голкою в мистецтві вишивки, залучивши до співпраці авангардистів Олександру Екстер та Казимира Малевича. Їхня самовіддана діяльність на цій ниві відображена в науковій праці Т. Кара-Васильєвої та Г. Коваленка [4, с. 16, 29]. Продовженням зазначеного дослідження став каталог виставки, укладачами якого виступили ці два автори і В. Костюкова [7, с. 34, 53].

Спроби якось вплинути на розв'язання проблеми поширення художніх знань прикладної сфери звертають на себе увагу і в культурі Харкова. У кінці ХІХ ст. в місті працювала жіноча професійна школа з навчальною майстернею рукоділля А. Ільяшевої-Менчиц [2]. Утім, усе більшої популярності набувала ремісничка майстерня імені полковника М. О. Бородасєвського, що під-

порядковувалася Міністерству народної освіти, а з 1908 р., ставши майстернею після затвердження нового уставу, – Міністерству торгівлі та промисловості, у віданні якого перебували навчальні заклади художньо-промислового типу різних щаблів.

Плата за навчання в майстерні була порівняно невисокою. У 1901 р., наприклад, як вказувалось у звіті, вона склала менше шести рублів з учня за рік². Навчалися тут майбутні фахівці з малярно-декоративної справи. Приймалися хлопчики, не молодші 12 років. Як правило, це були діти з малозабезпечених сімей міського люду або селян, що досить часто не мали ніякої освіти.

На чолі харківської майстерні декоративного живопису став випускник художньо-промислової школи³ у Празі⁴ Ладіслав Тракал (1873–1951). Він вступив до цієї школи 19-річним юнаком після закінчення 1892 р. празької гімназії і пройшов чотирирічний курс навчання [14, с. 12, 37].

Поки Ладіслав Тракал настійливо опановував основи професії майстра декоративного живопису, пражанин Альфонс Муха вже підкорював Париж. Свій прорив на високому європейському рівні він здійснив на початку 1895 р., підіймаючи утилітарне мистецтво на рівень таких самих високих вимог, що до того ставилися перед живописом. На виконану тоді Альфонсом Мухою літографовану афішу для театру «Ренесанс» Сари Бернар у Парижі навіть сьогодні знову і знову посилаються як на перший приклад доведеної концепції плаката і незрівнянного особистісного стилю автора.

Тоді ж, на початку 1890-х, кинулися підкорювати Париж і двоє амбітних та талановитих учнів Яна Матейка з Кракова, які до того встигли попрацювати з маестро над оновленням поліхромії Маріацького костелу (Краків). Повернувшись 1893 р. на батьківщину, на цьому відтинку величезної території імперії вони демонстрували повне опанування принципів мистецтва ар нуво – нового декоративного стилю, що народжувався в Парижі та Брюсселі, поширюючись Європою й охоплюючи все нові європейські міста. Художньо-промислова освіта ставала ознакою часу,

² 1 1902 . 24
136 .50 . [13, .10, 25 .].

³ 1885 .

⁴ .

¹ [1; 2; 9; 10; 11; 16];

(. . . . .) ,

« . . . . . » ,

« . . . . . » – ,
1898–1903 . [6, . 131].

1897 .

« . . . . . » –

намагаючись розв'язати проблему «L'art pour tous» («мистецтво для всіх»). Саме під такою назвою в архіві авторки цієї статті зберігається низка таблиць з текстами французькою мовою із зображенням предметів утилітарного мистецтва (стільців, художніх тканин, взірців ковальського ремесла) з печаткою школи Раєвської-Іванової, які використовувались у системі викладання засновницею цього навчального закладу в українському Харкові.

Такий досить широкий екскурс в історію окремих надзвичайно яскравих проявів творчих зусиль видатних представників руху мистецтв і ремесел у Європі зламу XIX і XX ст., що залишилися в історії під назвами «сецесіон», «ар нуво», «сецесія», «югендстиль» чи «модерн», було зроблено не випадково. Саме на такому тлі чіткіше простежується роль багатопрофільної художньо-промислової школи, створеної у Харкові ще 1869 р., тобто серед перших на європейських теренах.

Працька Художньо-промислова школа, де у 1892–1896 рр. навчався Ладіслав Тракал, заснована лише 1885 р., тобто більш ніж на 15 років пізніше від школи Раєвської-Іванової у Харкові. Чи була вона унікальною – і наскільки – в контексті європейського художнього руху мистецтв і ремесел? Яків Скульський, автор вищезгаданої книги про Ладіслава Тракала, вважає, що, пройшовши чотирирічний курс навчання в художньо-промисловій школі, Ладіслав Тракал отримав звання професора й академічного художника, а «таке звання в ті роки в Чехії могли видавати два виші: Працька Академія мистецтв і працька Художньо-промислова школа» [14, с. 37]. Залишається спитати автора, ким і коли ця школа була віднесена до розряду вищих навчальних закладів. У Російській імперії, наприклад, де на той час, окрім Імператорської академії мистецтв у Санкт-Петербурзі, діяли декілька художньо-промислових училищ, Училище живопису, скульптури й архітектури в Москві, численні приватні студії, майстерні, курси тощо, лише Імператорська академія мистецтв мала статус вищого навчального закладу. Більше того, згідно з віками усталеною академічною естетикою, незалежно від лояльності її adeptів до нових мистецьких течій, як, наприклад, у Мюнхенській академії, незмінним залишалося ставлення академічної професури до декоративно-прикладного мистецтва, утилітарних дизайнерських форм як до більш низьких мистецьких проявів у порівнянні з архітектурою, скульптурою, живописом.

З початку 1870-х рр. деякі старі мистецькі школи в Європі дійсно отримують статус вищих навчальних закладів. Серед них – нинішній Угор-

ський університет образотворчих мистецтв (1871) і Академія образотворчих мистецтв у Відні (1872). На початку XX ст. до цього списку доєднується Краківська академія красних мистецтв (1900), і лише в кінці 1917 р. свій перший вищий навчальний заклад було створено в Україні – нинішню НАОМА. Що ж до Працької художньої академії, то статус вищої навчальної школи вона отримала лише 1926 р., коли Ладіслав Тракал, після досить успішної діяльності у Харкові в ролі керівника художньо-ремісничої майстерні декоративного живопису, вже повернувся до Праги – у зв'язку з воєнними діями, розв'язаними більшовиками на українських землях. Працька Художньо-промислова школа з чотирирічним терміном навчання, яку закінчував Тракал 1896 р., лише за півсторіччя (1946 р.) отримала новий статус Вищої школи прикладного мистецтва, а наступного року навчання в ній було подовжено до п'яти років. То на якій підставі Яків Скульський формує свій висновок про вищу художньо-промислову освіту Ладіслава Тракала, важко уявити.

На той час діяли зовсім інші принципи. Художня освіта, яку здобували чимало з учасників руху мистецтв і ремесел, включаючи надзвичайно талановитих, таких, як, наприклад, Густав Клімт, була надто відносною. З точки зору учасників нового руху, завданням художника є вміння копіювати і розвивати стилі, створені раніше. Тому античність, ренесанс, бароко старанно вивчались і слугували основою для виникнення стилю, представники якого звертаються до історичних і алегоричних тем. Це і вимагалось від декоратора найпрестижніших тогочасних будівель. І хіба не це ми бачимо, розглядаючи навчальні рисунки Ладіслава Тракала, починаючи від античної оголеної фігури екорше в динамічному ракурсі й далі продивляючись рисунки оголених натурників у різних рухах, портрети невідомих, виконані під час навчання в художньо-промисловій школі в Празі, а також фрагменти настінних альфрейних розписів [14, іл. 2–33].

Саме ці знання були необхідні декораторам, які після закінчення школи мали працювати в архітектурі. І не можна не погодитися з автором книги щодо досить високого професійного рівня виконання завдань. Вочевидь, випускники школи залучалися муніципальною владою Праги до виконання різноманітних замовлень і зробили свій внесок у створення сецесійного образу міста – образу, що добре зберігся до сьогодні в розписах, мозаїках, вікнах на сходах, ліпнині тощо. Утім, Ладіслава Тракала, який завдяки братові вільно володів російською мовою [14, с. 39], доля поєднала з Харковом, де після втрати зору Раєвською-Івановою і передачі 1896 р. її приватної школи

місту, відчувалася гостра потреба у фахівцях типу Ладіслава Тракала. У 1897 р. він переїжджає до Харкова, а 1 березня 1899 р. вже призначений керівником художньо-ремісничої майстерні декоративного живопису.

Як вважає автор монографії, присвяченої Ладіславу Тракалу, «у Харкові в кінці XIX – на початку XX століття, впритул до 1910-х, художників, які б працювали у стилі модерн і символізм, не було. Ладіслав Тракал стояв біля витоків формування модерну і символізму на території всієї підросійської України» [14, с. 39]. У такому разі залишається пошкодувати, що Яків Скульський оминув увагою конкурсні роботи учнів школи Раєвської-Іванової, виконані в стилі модерн ще на початку 1880-х рр. і нагороджені відповідними комісіями. Нині ці роботи зберігаються в науковій бібліотеці Харківської державної академії дизайну і мистецтв [15, іл. 183–204].

Таким чином, переїхавши до Харкова й очоливши у грудні 1898 р. художньо-ремісничу майстерню при місцевому товаристві поширення в народі письменності, випускник празької Художньо-промислової школи Ладіслав Тракал (1873–1951) потрапив на добре оброблений ґрунт, що впродовж більше чверті століття створювала засновниця художньо-промислової освіти в Харкові Марія Раєвська-Іванова, яка на цей час утратила зір, але продовжувала боротьбу за подальший художній розвиток міста. Подвижниця входила до складу попечительної ради майстерні, і новий керівник мав пряму можливість із великою користю для справи застосувати багато чого з досвіду її школи. Про шанобливе ставлення самого Тракала до Раєвської-Іванової свідчать ужиті ним заходи з приводу увічнення його майстернею пам'яті засновниці художньо-промислової освіти в Харкові після смерті Марії Дмитрівни у грудні 1912 року: у школі «помістили її портрет, заснували премію її імені для учнів старших (третьох, четвертих) класів за найкращі самостійні роботи з декоративного живопису, і щорічно звільняли 5 учнів від плати за навчання» [14, с. 84]. І пише про це сам автор книги про Ладіслава Тракала – Яків Скульський, але не надає цим фактам ніякого значення. Утім, виявлені нами документи в центральному державному історичному архіві РФ у Санкт-Петербурзі, зокрема про відрухування коштів на перетворення декоративно-рисувальної школи імені Бородаєвського у Харкові (1906–1907) [12] та про декоративно-рисувальну школу імені полковника Бородаєвського в Харкові (1902–1915) [13], що включають і звіти самого Тракала, свідчать про пряму спадкоємність багатьох принципів викладання та методичних прийомів, які раніше застосовувались у школі Раєвської-Іванової, в педаго-

гічній системі художньо-ремісничої майстерні декоративного живопису.

Одразу привертає увагу прагнення керівника цього навчального закладу, який приїхав із Праги і досить енергійно взявся до справи, закласти міцні основи загальної художньої підготовки учнів, котрі в процесі навчання мали опанувати ремесло настінного декоративного розпису. Від учнів вимагалось, згідно з архівними даними, «добре малювати, володіти вільно циркулем і лінійкою, вміти при нагоді попрацювати стекою, оскільки ліплення часто стикається з живописом» [13, арк. 140 зв.]. Схоже ставлення до ролі ліплення простежувалось і в системі викладання у школі Раєвської-Іванової. Програма з рисунку в майстерні Тракала включала вивчення плоскої та об'ємної форми і в цілому закінчувалася малюванням з геометричних тіл, а для найбільш здібних, тих, хто готувався для вступу в училище, – з гіпсових голів.

Як художні, так і загальноосвітні предмети, що так само вивчались у майстерні, мали підпорядкований характер по відношенню до головного – декоративного живопису, майстрами якого повинні були стати учні. Цей предмет викладав сам Тракал. Особлива увага зверталася на практичний бік справи, включаючи загальноосвітні предмети. Так, на уроках російської мови, поряд з граматиною, проводилося практичне письмо-водство, а на уроках арифметики, окрім елементарних правил, викладалось рахівництво, щоб учні могли грамотно «скласти заяву на роботу, кошторис на підряд або рахунок на виконану роботу» [13, арк. 140 зв.].

Особлива увага приділялась орнаменту як основі прикладного мистецтва. Учні ознайомилися з ним усебічно, теоретично і практично, малювали, ліпили, створювали, починаючи з найпростіших візерунків і закінчуючи складними орнаментальними композиціями. Тут став у пригоді багаторічний досвід Раєвської-Іванової, зокрема заведена в неї практика створення орнаментів на основі вивчення довкілля. Виходячи з цього принципу, учні майстерні робили замальовки місцевих плодів, овочів, тварин, гілок дерев, листя, візерунків на крильцях метеликів, оперення птахів, використовуючи потім цей матеріал при створенні орнаментальних композицій. Велике значення надавалося малюванню візерунків з виробів народних майстрів: вишивок, тканин, писанок, майоліки й ін. Характерне для них поєднання ліній, барв учні повинні були вміти передати у своїх творах. Саме про це йдеться у звіті керівника майстерні Ладіслава Тракала до Санкт-Петербурзької академії мистецтв [13, арк. 139 зв.–141].

У класі ліплення, виходячи з тих самих архівних даних, орнаменти або їх мотиви відтворювалися в різному виконанні: у високому й низькому рельєфах, з натури, з фотографії чи власними замальовками [13, арк. 141]. У класі декоративного живопису учні поступово переходили від простіших завдань і створювали складні орнаментальні композиції, опановуючи одночасно різні засоби акварельного, клейового (темпера) й олійного живопису.

Програмою з креслення передбачалося практичне опанування навичок, необхідних вихованцям у їхній майбутній практичній діяльності, – з геометричного і проєкційного креслення, перспективи і теорії тіней. За спогадами одного з колишніх учнів майстерні Бориса Косарева, обсяг знань, які давала з цього предмету майстерня, не поступався програмі середньої художньої школи і після вступу до Харківського художнього училища він був звільнений там від його вивчення⁵.

У діяльності майстерні можна знайти, окрім уже вказаних вище, ще чимало позитивних моментів, які пов'язують її з традиціями школи Раєвської-Іванової. Але головним серед них слід визначити ставлення до натури як до основи професійної підготовки для художника будь-якого профілю, в тому числі й майстра декоративного розпису. В одному зі звітів Тракала до Санкт-Петербурзької академії мистецтв прямо було сказано: «На уроках малювання переслідувалося виключно малювання з натури як визнаний найкращий метод викладання» [13, арк. 6].

Як і в школі Раєвської-Іванової, в майстерні великого значення надавалося формуванню зорової пам'яті учнів, яких привчали «малювати так, щоб усі вивчені форми... (вони. – Л. С.) уявляли в голові та могли малювати абсолютно правильно на пам'ять» [13, арк. 6 зв.]. З метою розвивати відчуття масштабу «ті групи тіл, що їх малювали з натури, учні повторювали на пам'ять у меншому розмірі» [13, арк. 7].

Чимало робилося заради збереження національної своєрідності в роботах випускників, що було відзначено на Всеросійській художньо-промисловій виставці в Києві 1913 р. [13, арк. 245]. І в цьому знову-таки простежується зв'язок із системою викладання в школі Раєвської-Іванової, яка настійливо опікувалася збереженням національної своєрідності в роботах учнів, закарбувавши свої погляди з даної проблеми у відомому висловлюванні про те, що Малоросія, як тоді називали Україну, «має свої самостійні художні мотиви. Її вишивки, тканини, гончарні вироби заслуговують не менше уваги, ніж її пісні. Зібрані й збережені,

вони збільшують собою скарбницю національного мистецтва, послужать до подальшого розвитку нашої художньої промисловості» [15, с. 43]. З урахуванням такого завдання в майстерні формувалася бібліотека, що придбавала чимало необхідних посібників і найкращих видань, які з'являлися тоді й уможливлювали ознайомлення з культурною спадщиною українського народу.

Зберігався принцип поступовості в проходженні учнями програми. Про це йшлося у відгуку фахівців, які відвідали одну з виставок учнівських робіт, відзначивши «цілісність системи викладання і сувору послідовність у заняттях з перших кроків до випускних робіт» [13, арк. 158]. Про виставку повідомлялось у статті «Десятиліття декоративно-рисувальної школи Харківського товариства письменності», розміщеній у місцевій газеті «Утро» 21 квітня 1909 р. [5, с. 3]. Окрім учнівських робіт, тоді було показано й альбом, який відображав послідовний хід занять [14, с. 73]. Схожий висновок щодо послідовності занять у майстерні Тракала зробила академічна комісія 1902 р., заявивши, що ця школа «є видатною на всіх сходинках навчання» [12, арк. 2].

Як і раніше Раєвська-Іванова, керівник майстерні не обмежувався вузькою спеціалізацією учнів, прагнучи дати їм більш широку художню підготовку. Так, на виставці 1908 р. були представлені взірці учнівських робіт, що включали тарелі з розписом, випалення і живопис по дереву, живопис по тканинах (сдвабу, шовку, оксамиту) та ін. [13, арк. 39], тобто вихованці майстерні Тракала продовжували виконувати те, що раніше робили учні школи Раєвської-Іванової. І це було не лише даниною традиції. Такої різнобічності вимагала сама епоха з її прагненням синтезу мистецтв.

У деяких досягненнях майстерня пішла далі школи Раєвської-Іванової. Зміцнився зв'язок з практикою. Обов'язковою стала літня робота учнів на будівництві під керівництвом Тракала. Звання майстра декоративного живопису надавалося тільки після закінчення навчання і трьох років практичної діяльності. Одним з таких випускників, який 1909 р. закінчив повний чотирирічний курс навчання і отримав звання підмайстра, був майбутній основоположник українського дизайну Василь Єрмілов (1894–1967) [14, с. 75].

Сам Тракал показав себе як енергійний і вмільний керівник. Уже на третьому році роботи майстерні було порушено клопотання про виділення їй державної грошової допомоги як такої, що добре зарекомендувала себе на академічному конкурсі й отримала схвальний відгук видатного російського мистця О. М. Бенуа, котрий на той час був інспектором з художньої частини при Міністерстві фінансів і відвідав у Харкові май-

стерню Тракала [12, арк. 2]. Перед Міністерством фінансів було порушено питання про видачу цьому навчальному закладу «допомоги в розмірі 20 000 рублів для зведення спеціального будинку і щорічної субсидії в розмірі 3000 рублів на утримання його» [13, арк. 20].

Надії на матеріальну допомогу не справдилися, але Тракал продовжував вести справу енергійно, учні робили успіхи, майстерня розвивалася. Якщо в 1899 р. (другий рік роботи майстерні) тут навчалися 17 хлопчиків, то на початок 1914 р. показник виріс у чотири рази [13, арк. 3, 137]. Збільшилась і кількість педагогів. Окрім Тракала тут деякий час викладала випускниця школи Раєвської-Іванової О. П. Романенко, випускник Харківського художнього училища М. К. Перов, а також відомий у Харкові художник-педагог, який отримав освіту в Санкт-Петербурзькій академії мистецтв і був членом попечительної ради художньо-ремісничої майстерні декоративного живопису, – К. П. Пинсєв [13, арк. 42 зв., 134–135 зв.]. Про зростання майстерні свідчать і результати конкурсів. У 1902 р. вона була удостоєна похвали академічної комісії на XX конкурсі учнівських робіт, на 3-му технічному з'їзді в 1903 р. – почесного відзиву, а в 1913, взявши участь у Всеросійській художній виставці в Києві, отримала золоту медаль [12, арк. 2; 13, арк. 137].

Не можна не погодитися з Яковом Скульським у тому, що, прибувши до Харкова на початку 1898 р., чеський художник активно впливається в художнє життя міста [14, с. 30], тобто автор книги про Ладіслава Тракала і не заперечує, що таке життя існувало. Але, впевнений у тому, що насправді майстерня стала «зарубіжним аналогом Художньо-промислової школи в Празі» [14, с. 43], Я. Скульський дуже далекий від думки, що над створенням художнього середовища Харкова до того часу більш як чверть століття працювала перша художниця на теренах Російської імперії, одна з найосвіченіших жінок свого часу, мисткиня з європейською освітою і знанням мов Марія Раєвська-Іванова. Завдяки саме її самовідданій багаторічній праці у місті й було створено відповідне художнє середовище, до якого входили не лише майстри станкового мистецтва, а й фахівці прикладних форм, затребуваних часом і підготовлених її школою, а саме: помічники архітекторів, іконописці, ретушери у фотографів, креслярі, ілюстратори періодичних видань, декоратори вистав, формувальники декоративної ліпнини тощо, а також ремісники (різних профілів), які підвищували при школі свій професійний рівень. Цим і забезпечувався синтез мистецтв, до якого спрямувала свої устремління доба модерну.

Якщо Раєвська-Іванова 27 років безкоштовно викладала у заснованій нею школі і свідомо відмовлялася від платних уроків, аби «започаткувати у Харкові ґрунтовну художню освіту» [15, с. 44], то Ладіслав Тракал показав себе досить діловитою людиною. Окрім викладання в майстерні, він мав свою приватну студію, що працювала тут же, в будинку, подарованому полковником Бородаєвським [14, с. 74], виконував надзвичайно дорогі замовлення, зокрема оформлення й декоративний розпис найпрестижнішого в місті «Гранд-Отелю Проспер» (1909), де зупинялися високопосадовці та проходили вечори харківської знаті [14, с. 75–77], зміг придбати для себе в Харкові два будинки [14, с. 54].

Разом з тим, Ладіслав Тракал відповідно до закладеної Раєвською-Івановою традиції продовжував брати активну участь у художньому житті міста, демонструючи на виставках Товариства харківських художників, започаткованого учнем Раєвської-Іванової Олександром Виезжевим, свої символістські твори. Утім, наскільки вони були яскравими й неповторними у порівнянні з роботами мистців-символістів, що експонували свої твори в інших українських містах, зокрема Ю. Михайліва в Києві, М. Жука в Чернігові, М. Сапожнікова в Катеринославі (нині м. Дніпро), ще залишається недослідженим питанням. Протягом багатьох років Ладіслав Тракал брав активну участь у діяльності Товариства харківських художників, був заступником голови, роль якого виконував знову-таки мистець-педагог зі школи Раєвської-Іванової М. Пестриков. На початку 1919 р. Тракал приєднується до членів ТХХ, які намагаються сформувати нове художнє об'єднання – «Союз мистецтв» і влаштовують виставку робіт, але ідеологічне втручання радянської влади виявилось несумісним з його подальшою діяльністю.

Активно працюючи творчо і демонструючи на виставках свої картини, Ладіслав Тракал був далеко не єдиним серед харківських художників, що працювали в цей період у модерній стилістиці. Досить назвати хоча б Михайла Ткаченка – колишнього учня Раєвської-Іванової, який мешкав у Парижі і, щорічно приїжджаючи до Харкова, писав тут етюди, а потім у французькій столиці показував на вернісажах створені на їхній основі полотна, будучи при цьому звільненим від того, щоби представляти попередньо свої роботи спеціальному журі, як визнаний у Франції український мистець. Та картина Ладіслава Тракала притаманне й посилене символістське звучання, що вирізняло його серед харківських мистців (Іл. 1, 2, 3, 4).

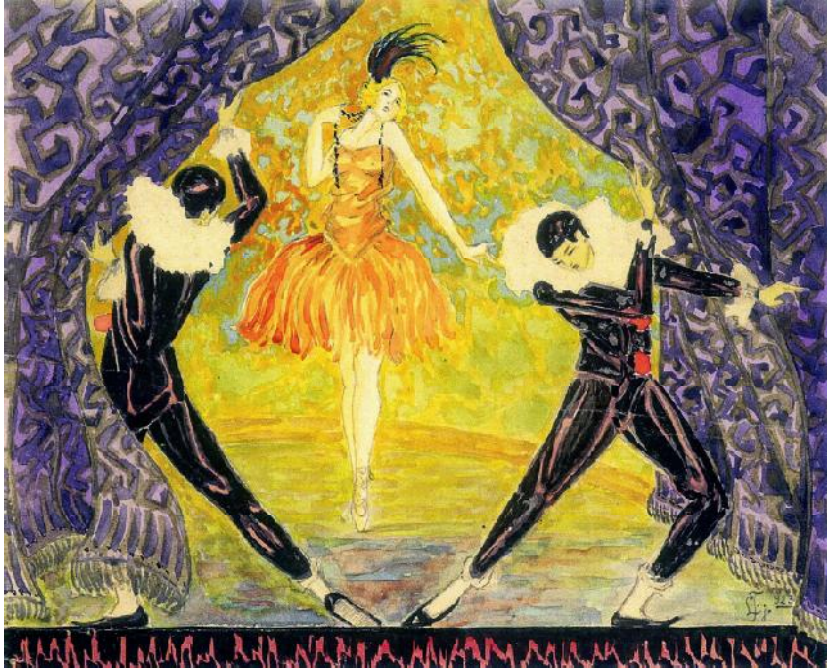

Іл. 1. Л. Тракал. Озеро. Етюд. 1906. Карт., о. 19,4 × 25,4. ХХМ

Іл. 2. Л. Тракал. Портрет Л. Л. Тракала з сигарою. Поч. 1910-х. Карт., наст. 0,3 × 50,1

Іл. 3. Л. Тракал. Театр. Ар деко. Пан., акв. 19,4 × 15,1

Іл. 4. Л. Тракал. Радіють. Північна стіна домової церкви друкарні О. Юзефовича. Ескіз фрески. 1918. Карт., наст. 52,8 × 52,3

За кількістю підготовлених фахівців майстерня Тракала значно поступалася школі Раєвської-Іванової. Утім, багато в чому розвиваючи її традиції, майстер зробив досить помітний внесок у розвиток художньо-промислової освіти і декоративного мистецтва в Харкові. Початкову мистецьку освіту в нього отримали відомі потім харківські мистці, зокрема Василь Єрмілов, Борис Косарев, Георгій Цапок, Петро Супонін, Микола Міщенко та ін. Косарев особливо тепло відзивався про навчання у Тракала. Вочевидь, він як викладач був ще й чуйною людиною, любив своїх учнів, сприяв розвитку їхніх здібностей, запрошуючи до участі у виставках, виконанні замовлень з розпису харківських будівель. Утім, вищеназвані учні продовжили навчання або в Харківському художньому училищі, або ж в інших мистецьких закладах, де далі відбувалося їхнє формування. Про це йтиметься в наступному дослідженні.

Невдовзі така успішна діяльність майстерні була призупинена, а тоді й зовсім зупинилася, як і художнього училища в місті, у зв'язку з початком військових дій Першої світової війни, а далі й державного перевороту 1917 р. в Російській імперії. Сам Тракал у вересні 1921 р. повернувся до Чехословаччини. Але тут він потрапив у далеко не таку благодатну обстановку, як у Харкові: на батьківщині вже розгорнувся рух чеських футуристів, для яких модерн вважався пройденим етапом, і наступні творчі здобутки Тракала були набагато скромнішими, ніж в українському Харкові.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, введення нових архівних документів і матеріалів періодичного друку показало, що між педагогічною системою приватної художньо-промислової школи, заснованої 1869 р. Раєвською-Івановою, і художньо-ремісничої майстерні декоративного живопису, що працювала в Харкові під керівництвом Ладіслава Тракала з 1899 р., існував тісний зв'язок. Це підтверджується документами з центрального державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі, що включають і звіти самого Тракала.

Уперше показано, що Ладіслав Тракал, приїхавши з Праги до Харкова, потрапив на добре підготовлений ґрунт і це було здійснено засновницею художньо-промислової освіти в Харкові, першою на теренах усєї Російської імперії жінкою-мисткинею з європейською художньою освітою і дипломом Санкт-Петербурзької академії мистецтв Раєвською-Івановою. 1896 р. вона вимушена була залишити викладання в школі у зв'язку зі втратою зору.

Розкрито, що випускник 1896 р. чотирирічної празької Художньо-промислової школи (яка тоді не мала статусу вищого навчального мистецького закладу), приїхавши з Праги до Харкова й очоливши художньо-ремісничу майстерню декоративного живопису, надавав своїм учням початкову професійну освіту, готуючи їх до діяльності фахівців з декоративного розпису, затребуваних тоді в місті. Дехто з учнів Тракала (які з часом стали відомими мистцями) продовжили навчання в інших художніх навчальних закладах.

Показано, що, на відміну від Раєвської-Іванової, яка більше 27 років безкоштовно викладала у своїй приватній школі, відмовляючись від платних уроків, аби встигнути закласти в Харкові міцний фундамент мистецької освіти, – Тракал був досить діловою людиною. Він успішно звертався до виконання високооплачуваних замовлень з декоративного оформлення харківських будівель, відкрив власну платну студію.

Добре знаючи російську мову, Тракал легко ввійшов у контекст місцевого художнього життя, основи якого вже були закладені діяльністю школи Раєвської-Іванової та її учнів. Майстер брав активну участь у роботі Товариства харківських художників, демонстрував свої модерні картини, що мали посилене символістське звучання. Утім, відкритим залишається питання, наскільки він був яскравим і самобутнім у порівнянні з українськими мистцями-символістами, серед яких – М. Жук, Ю. Михайлів, М. Сапожніков. Подальшого дослідження потребує і вивчення питання щодо продовження професійної освіти учнями майстерні Тракала в інших мистецьких навчальних закладах та роль останніх у розвитку талантів декого з тих учнів, які стали видатними діячами українського мистецтва.

Література:

1. А. Художественно-промышленное преобразование Украины. *Утро*. 1907. 12 сент.
2. Агафонов Е. Выставка ученических работ местных профессиональных курсов А. Н. Ильешевой-Менчиц. *Утро*. 1908. 25 марта.
3. Бондаренко Б. А. Каменная летопись. История градостроительства и архитектуры Харькова : путеводитель. [Изд. 2-е, доп. и перераб.]. Харьков : Прапор, 1978. 72 с., 32 ил.
4. Відроджені шедеври : книга-альбом / авт. текстів : Т. Кара-Васильєва, Г. Коваленко ; упоряд. Т. Кара-Васильєва. Київ : Новий друк, 2009. 88 с.
5. Десятилетие декоративно-рисовальной школы Харьковского общества грамотности. *Утро*. 1909. 21 апр. С. 3.
6. Е. К. Р-н. Художественная хроника (Харьков). *Искусство и художественная промышленность*. 1898. № 1. С. 131.

7. Живопись иглой. Художники авангарда и искусство вышивки : каталог / сост. : Т. Кара-Васильева, Г. Коваленко, В. Костюкова. Киев : Новый друк, 2018. 112 с. : ил.
8. Исторический обзор деятельности Харьковского Общества распространения в народе грамотности, 1869–1909 / [сост. А. А. Дидрихсон]. Москва : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1911. 261 с.
9. Местная хроника. Декоративная школа. *Южный край*. 1906. 1 апр.
10. Н. М-ев. Всероссийская художественно-промышленная выставка и съезд. *Харьковские губернские ведомости*. 1902. 9 марта.
11. Распространение ремесленных знаний в деревне (Съезд заведующих ремесленных училищ). *Харьковские губернские ведомости*. 1913. 19 авг.
12. РГИА (Российский государственный исторический архив). Ф. 565 (Департамент государственного казначейства). Оп. 8. Спр. 30434 (Об отпуске средств на преобразование декоративно-рисовальной школы имени Бородаевского в Харькове). 1906–1907.
13. РГИА (Российский государственный исторический архив). Ф. 789 (Академия художеств МИДв). Оп. 12. Спр. 3-18 (О декоративно-рисовальной школе имени полковника Бородаевского в Харькове). 1902–1915.
14. Скульский Я. М. Ладислав Тракал. Художник и педагог. Харьков : ФЛП Панов А. Н., 2020. 160 с., 303 ил.
15. Соколюк Л. Школа Раевської-Іванової: Мистецько-промислова освіта у Харкові (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2020. 248 с., 311 іл.
16. Художественно-промышленное образование. *Харьковские губернские ведомости*. 1900. 4 апр.
5. Desyatiletie dekorativno-risovalnoi shkoly Kharkovskogo obshchestva gramotnosti. (1909, April 21) [Decade of the decorative and drawing school of the Kharkov Literacy Society]. *Utro*, p. 3. [In Russian].
6. E. K., R-n (1898). Khudozhestvennaya khronika (Kharkov) [Artistic chronicle]. *Iskusstvo i khudozhestvennaya promyshlennost*, 1, p. 131. [In Russian].
7. Kara-Vasileva, T., Kovalenko, G. & Kostyukova, V. (2018) *Zhivopis igloi. Khudozhniki avangarda i iskusstvo vyshivki* [Needle painting. Avant-garde artists and the art of embroidery] [Catalogue]. Kiev: Novyi druk. [In Russian].
8. Didrikhson, A. A. (1911). *Istoricheskii obzor deyatelnosti Kharkovskogo Obshchestva rasprostraneniya v narode gramotnosti, 1869–1909* [Historical overview of the activities of the Kharkov Society for the dissemination of literacy among the people, 1869–1909]. Moscow. [In Russian].
9. Mestnaya khronika. Dekorativnaya shkola [Local chronicle. Decorative school]. (1906, April 1). *Yuzhnyi kraj*. [In Russian].
10. N. M-ev. (1902, March 9). *Vserossiiskaya khudozhestvenno-promyshlennaya vystavka i sezd* [All-Russian Art and Industry Exhibition and Congress] *Kharkovskie gubernskie vedomosti*. [In Russian].
11. *Rasprostranenie remeslennykh znaniy v derevne (Sezd zaveduyushchikh remeslennykh uchilishch)*. (1913, August 19). *Kharkovskie gubernskie vedomosti*. [In Russian].
12. Russian State Historical Archive. Fonds 565 (Department of State Treasury), Inventory 8, Case 30434 (Ob otpuske sredstv na preobrazovanie dekorativno-risovalnoi shkoly imeni Borodaevskoho v Kharkove) [On the release of funds for the transformation of the decorative and drawing school named after Borodayevsky in Kharkiv]. 1906–1907.
13. Russian State Historical Archive. Fonds 789 (Academy of Arts of the Ministry of the Imperial Court), Inventory 12, Case Z-18 (O dekorativno-risovalnoi shkole imeni polkovnika Borodaevskoho v Kharkove) [About decorative and drawing school named after Colonel Borodayevsky in Kharkiv]. 1902–1915.
14. Skulskii, Ya. M. (2020). *Ladislav Trakal. Khudozhnik i pedagog* [Ladislav Trakal. Artist and teacher]. Kharkov : FLP Panov A. N. [In Russian].
15. Sokolyuk, L. (2020). *Shkola Raievskoi-Ivanovoi: Mystetsko-promyslova osvita u Kharkovi (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Rayevska-Ivanova's school. Artistic and industrial education in Kharkiv (the second half of the 19th – early 20th century)]. Kharkiv : Vydavets Oleksandr Savchuk. (In Ukrainian).
16. *Khudozhestvenno-promyshlennoe obrazovanie* [Artistic and industrial education]. (1900, April 4). *Kharkovskie gubernskie vedomosti*. [In Russian].

References: